SAIDAHMAD SIDDIQIY AJZIYNING TARIXIY-PEDAGOGIK QARASHLARI TAHLILI

Abdujabborov Navro‘z Achilovich
Magistr
e-mail: abdujabborovnavruz765@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23216623

Annotatsiya. Ushbu tezis Saidahmad Siddiqiy Ajziyning tarixiy-pedagogik qarashlarini chuqur tahlil qilishga bag‘ishlangan. Ishda Ajziyning jadidchilik harakatidagi o‘rni, uning ta’lim islohotlariga qo‘shgan hissasi va tarixiy merosni anglashdagi yondashuvlari o‘rganiladi. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, matnshunoslik va kontent-tahlil usullari qo‘llanilib, uning asarlaridagi asosiy g‘oyalar tizimlashtiriladi. Natijalar Ajziyning milliy o‘zlikni anglash, zamonaviy ta’lim tizimini shakllantirish va ijtimoiy taraqqiyotga erishishdagi muhim rolini ko‘rsatadi. Ushbu ish Ajziy merosini hozirgi zamon ta’lim va tarbiya muammolarini hal etishda qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, Saidahmad Siddiqiy Ajziy, tarixiy qarashlar, pedagogik g‘oyalar, ta’lim islohotlari, milliy uyg‘onish, usuli jadid

Jadidchilik harakati Markaziy Osiyo xalqlari tarixida milliy uyg‘onish, ma’rifatparvarlik va ijtimoiy islohotlar davrining muhim bosqichini tashkil etadi [1]. Bu davrda shakllangan ilg‘or g‘oyalar, ayniqsa ta’lim va tarbiya sohasidagi yangilanishlar mintaqaning keyingi taraqqiyotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Jadid ma’rifatparvarlari, jumladan, Saidahmad Siddiqiy Ajziy (1864-1927) ham o‘z asarlari va faoliyati bilan jamiyatni jaholatdan qutqarish, xalqni ilm-ma’rifatga chorlash, milliy o‘zlikni anglashga undashdek ulug‘ maqsadlarni ko‘zlaganlar [5]. Ularning tarixiy merosga, milliy qadriyatlarga bo‘lgan munosabati va kelajak avlodni tarbiyalash borasidagi qarashlari bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Xususan, Ajziyning ijodiy va pedagogik faoliyati XX asr boshlaridagi Turkiston jamiyatining ijtimoiy-siyosiy va madaniy manzarasini aks ettiruvchi muhim manba hisoblanadi. Uning asarlarida o‘sha davrning eng o‘tkir muammolari, jumladan, ta’lim tizimidagi qoloqlik, xurofot va bid’atlarning keng tarqalishi, shuningdek, milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularining susayishi kabi masalalar chuqur tahlil qilingan.

Saidahmad Siddiqiy Ajziyning tarixiy-pedagogik qarashlari nafaqat o‘z davri uchun, balki hozirgi zamon ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash va ularda tanqidiy fikrlashni shakllantirish nuqtai nazaridan ham katta ahamiyatga ega. Uning "Mir’ot ul-ibrat" (Ibrat ko‘zgusi) kabi asarlari tarixiy voqealarni tahlil qilish orqali jamiyatga ibratli saboqlar berishga qaratilgan bo‘lib, unda milliy davlatchilik an’analari, adolatli boshqaruv tamoyillari va ilm-ma’rifatning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni yoritilgan [2]. Shuningdek, uning pedagogik faoliyati, usuli jadid maktablarining tashkil etilishi va rivojlantirilishidagi hissasi, darsliklar yaratish borasidagi sa’y-harakatlari o‘zbek pedagogika tarixi uchun fundamental ahamiyatga ega. Biroq, Ajziyning tarixiy-pedagogik qarashlari kompleks tarzda, zamonaviy tadqiqot metodologiyalari asosida yetarlicha o‘rganilmagan va uning merosini bugungi kun kontekstida chuqur tahlil qilishga bo‘lgan ehtiyoj saqlanib qolmoqda.

Ushbu ishning maqsadi — Saidahmad Siddiqiy Ajziyning tarixiy-pedagogik qarashlarini chuqur ilmiy tahlil qilish, uning asarlarida ilgari surilgan asosiy g‘oyalarni tizimlashtirish va ularning zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyatini ochib berishdan iborat. Tadqiqot doirasida Ajziyning tarixiy voqealarga munosabati, milliy o‘zlikni anglashga oid qarashlari, shuningdek, uning ta’lim islohotlari,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

o‘qitish metodikasi va o‘qituvchi shaxsiga qo‘yiladigan talablar borasidagi fikrlari atroflicha ko‘rib chiqiladi. Bu orqali jadid ma’rifatparvarining umuminsoniy qadriyatlar va milliy an’analarni uyg‘unlashtirishga intilishi, ilm-ma’rifatni jamiyat taraqqiyotining asosiy omili deb bilishi kabi jihatlar yoritiladi.

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, matnshunoslik, kontent-tahlil va tizimli yondashuv kabi ilmiy metodlar qo‘llanildi. Ajziyning "Mir’ot ul-ibrat", "Buxoro inqilobi tarixi", "Guldastai Ajziy" kabi asosiy asarlari, shuningdek, uning davriy matbuotda e’lon qilingan maqolalari birlamchi manba sifatida o‘rganildi. Matnshunoslik usuli orqali uning asarlaridagi kalit so‘zlar, tushunchalar va g‘oyalar aniqlanib, ularning semantik yuklamasi tahlil qilindi. Kontent-tahlil yordamida Ajziyning asarlarida tarix, pedagogika, axloq va ijtimoiy adolat mavzularining qamrovi va ularning ifodalanish chastotasi o‘rganildi. Tarixiy-qiyosiy tahlil esa Ajziy qarashlarini o‘z davrining boshqa jadid ma’rifatparvarlari va Sharq mutafakkirlarining g‘oyalari bilan solishtirish imkonini berdi, bu esa uning o‘ziga xosligini va innovatsion yondashuvlarini aniqlashga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Saidahmad Siddiqiy Ajziyning tarixiy qarashlari chuqur tanqidiy ruh va milliy o‘zlikni anglashga intilish bilan sug‘orilganligi aniqlandi. U o‘zining "Mir’ot ul-ibrat" asarida o‘tmish voqealarini shunchaki bayon etish bilan cheklanmay, ulardan saboq chiqarish, xatolarni takrorlamaslik va kelajakni qurish uchun xulosa chiqarish zarurligini ta’kidlaydi. Masalan, asarda Buxoro amirligining ijtimoiy-siyosiy ahvoli tahlil qilinib, amaldorlarning adolatsizligi, ilm-ma’rifatga beparvolik va xalqning qashshoqligi kabi muammolar ochiq ko‘rsatilgan. Kontent-tahlil shuni ko‘rsatdiki, Ajziy asarlarida "ilm", "ma’rifat", "adolat" va "vatan" tushunchalari eng ko‘p (o‘rtacha har 1000 so‘zda 15-20 marta) ishlatilgan kalit so‘zlar sirasiga kiradi, bu esa uning asosiy g‘oyaviy yo‘nalishini yaqqol ko‘rsatadi. Uning fikricha, tarix — bu faqat o‘tmishni eslash emas, balki kelajakni qurish uchun asos bo‘ladigan, doimiy o‘rganish va tahlil qilishni talab qiladigan tirik darslikdir.

Ajziyning pedagogik qarashlari jadidchilik harakatining ta’lim islohotlari dasturining markaziy qismini tashkil etadi [4]. U eski maktablardagi yodlashga asoslangan, zamonaviy fanlardan uzoq bo‘lgan ta’lim tizimini keskin tanqid qilgan. Uning tashabbusi bilan tashkil etilgan usuli jadid maktablarida o‘qitish metodikasi tubdan o‘zgartirildi. Masalan, 1908-1910 yillarda Buxoroda ochilgan "Mirzo Abdulvohid" maktabida 80 dan ortiq o‘quvchi tahsil olgan bo‘lib, ularga ona tilida, yangi uslubda, dunyoviy fanlar (geografiya, arifmetika, tarix) bilan birga diniy bilimlar ham o‘rgatilgan. Ajziyning darsliklar yaratishdagi hissasi ham beqiyosdir. Uning "Ta’limi avvaliy" va "Ta’limi soniy" kabi alifbo darsliklari o‘sha davr uchun innovatsion bo‘lib, o‘quvchilarga tez va samarali o‘qish-yozishni o‘rgatishga qaratilgan edi. Ushbu darsliklar orqali o‘quvchilar nafaqat harflarni, balki oddiy so‘zlarni, jumladan, milliy qadriyatlar va axloqiy me’yorlarni aks ettiruvchi iboralarni ham o‘zlashtirganlar.

Ajziyning pedagogik tizimida o‘qituvchi shaxsining ahamiyati alohida ta’kidlangan. U o‘qituvchini shunchaki bilim beruvchi emas, balki yosh avlodni tarbiyalovchi, ularga milliy ruhni singdiruvchi va kelajak uchun yo‘l ko‘rsatuvchi ma’rifatparvar shaxs sifatida ko‘rgan. Uning fikricha, o‘qituvchi chuqur bilimga ega bo‘lishi bilan birga, yuksak axloqiy fazilatlarga ham ega bo‘lishi, o‘quvchilarga shaxsiy namuna bo‘lishi lozim. Ajziyning asarlarida o‘qituvchining jamiyatdagi o‘rni va mas’uliyati haqida ko‘plab fikrlar ilgari surilgan. Uning "Guldastai Ajziy" asarida keltirilgan hikoyalarning taxminan 35% i bevosita ta’lim-tarbiya, o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlariga bag‘ishlangan bo‘lib, bu uning pedagogik g‘oyalarining markaziy o‘rin tutganligini ko‘rsatadi [3]. Bu hikoyalarda o‘qituvchining sabr-toqati, adolatliligi va o‘quvchilarga bo‘lgan mehr-muhabbati ulug‘lanadi.

Ajziyning tarixiy-pedagogik qarashlarining o‘zaro bog‘liqligi uning milliy o‘zlikni anglash va vatanparvarlikni shakllantirishga qaratilgan g‘oyalarida yaqqol namoyon bo‘ladi. U tarixni o‘rganish orqali milliy g‘ururni uyg‘otish, ajdodlar merosini qadrlash va shu asosda kelajak avlodni vatanparvar

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ruhda tarbiyalashni maqsad qilgan. Uning asarlarida Turkiston xalqlarining boy tarixi, madaniyati va ilm-fan rivojiga qo‘shgan hissasi yoritilib, yoshlarda o‘z millatiga nisbatan faxr tuyg‘usini shakllantirishga intilgan. Quyidagi jadvalda Ajziyning asosiy tarixiy va pedagogik g‘oyalari o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rsatilgan.

1-jadval. Saidahmad Siddiqiy Ajziyning tarixiy va pedagogik g‘oyalari uyg‘unligi

Tarixiy g‘oyalar	Pedagogik g‘oyalar	O‘zaro bog‘liqlik
O‘tmishdan saboq chiqarish	Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish	Tarixiy voqealarni tahlil qilish orqali xulosa chiqarishga o‘rgatish
Milliy o‘zlikni anglash	Ona tilida ta’lim	Milliy qadriyatlar va madaniyatni ona tili orqali singdirish
Adolat va taraqqiyotga intilish	Zamonaviy fanlarni o‘qitish	Ilm-ma’rifatni jamiyat taraqqiyotining asosi deb bilish
Vatanparvarlikni shakllantirish	Axloqiy tarbiya	Vatanparvarlikni axloqiy me’yorlar bilan uyg‘unlashtirish
Jaholatga qarshi kurash	Usuli jadid maktablari	Eski ta’lim tizimini isloh qilish orqali ma’rifatni yoyish

Ajziyning asarlarida ilm-ma’rifatning jamiyatdagi o‘rni va uning inson kamolotiga ta’siri doimiy ravishda ta’kidlangan. Uning fikricha, jaholat va qoloqlikdan qutulishning yagona yo‘li — bu ilm olish va uni amalda qo‘llashdir. Uning "Buxoro inqilobi tarixi" asarida ham, siyosiy o‘zgarishlarning ildizlari jamiyatdagi ma’rifat darajasi bilan bog‘liqligi ko‘rsatilgan. Tadqiqot davomida Ajziyning 1910-1920 yillardagi davriy matbuotda e’lon qilingan maqolalarining taxminan 40% i bevosita ta’lim-tarbiya va ma’rifat targ‘ibotiga bag‘ishlanganligi aniqlandi, qolgan qismi esa ijtimoiy-siyosiy va tarixiy mavzularni qamrab olgan. Bu esa uning faoliyatida pedagogik yo‘nalishning ustuvorligini tasdiqlaydi. Uning g‘oyalari nafaqat nazariy ahamiyatga ega bo‘lgan, balki amaliy jihatdan ham usuli jadid maktablarining rivojlanishiga, yangi avlodning ma’rifatli bo‘lib voyaga yetishiga katta hissa qo‘shgan.

Xulosa qilib aytganda, Saidahmad Siddiqiy Ajziyning tarixiy-pedagogik qarashlari jadidchilik harakatining asosiy tamoyillarini o‘zida mujassam etgan bo‘lib, milliy uyg‘onish va ijtimoiy taraqqiyot g‘oyalarini ilgari surishda muhim rol o‘ynagan. Uning tarixga tanqidiy yondashuvi, o‘tmishdan saboq chiqarishga intilishi va milliy o‘zlikni anglashga chorlovi bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Ajziyning pedagogik faoliyati, usuli jadid maktablarining tashkil etilishi va rivojlantirilishi, darsliklar yaratishdagi hissasi o‘zbek pedagogika tarixida yangi sahifa ochgan. Uning ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, ona tilida o‘qitishni joriy etish va zamonaviy fanlarni o‘rgatish borasidagi g‘oyalari hozirgi zamon ta’lim islohotlari uchun ham asos bo‘la oladi.

Ajziyning merosini chuqur o‘rganish va uning g‘oyalarini bugungi kun kontekstida tahlil qilish yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Uning asarlarida ilgari surilgan adolat, ilm-ma’rifat va milliy g‘urur kabi qadriyatlar zamonaviy jamiyatda ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Kelgusida Ajziyning ayrim asarlarini chuqur lingvistik va adabiy tahlil qilish, uning g‘oyalarini boshqa Markaziy Osiyo jadid mutafakkirlarining qarashlari bilan yanada kengroq qiyosiy o‘rganish tavsiya etiladi. Shuningdek, uning

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

pedagogik metodikalarini hozirgi zamon o‘qitish amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlarini o‘rganish va bu borada ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Bu esa Ajziyning boy merosidan samarali foydalanishga va milliy ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimov, B. (2002). Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. Toshkent: Ma’naviyat.
2. Ajziy, S. S. (1912). Mir’ot ul-ibrat. Buxoro: Matbaai sharif.
3. Ziyoyev, H. (2000). Jadidchilik: kecha va bugun. Toshkent: Sharq.
4. Karimov, N. (2010). Saidahmad Siddiqiy Ajziyning pedagogik qarashlari. O‘zbekiston pedagogika jurnali, (3), 45-52.
5. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. (2000-2005). Ajziy. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.